

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Kur’ân-ı Kerîm’de Zâid Harf-i Cerler - İbn Cüzey’in “et-Teshîl li-‘ulûmi’t-tenzîl” İsimli Tefsiri Özelinde-

Zâ'id Letter Jarrs in the Qur'an - Specific to Ibn Juzayy's Tafsir Entitled "al-Tashîl li ulûm al-tanzîl"-

Fatih ÖZAKTAN

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı
Assistant professor, Afyon Kocatepe University, Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Afyonkarahisar, Türkiye
fatihozaktan@hotmail.com
orcid.org/0000-0001-9019-765X

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 15/08/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 09/10/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2023

Atıf / Citation: Özaktan, Fatih. “Kur’ân-ı Kerîm’de Zâid Harf-i Cerler - İbn Cüzey’in “et-Teshîl li-‘ulûmi’t-tenzîl” İsimli Tefsiri Özelinde-”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ekim/October, 2023), 674-698.

<https://doi.org/10.31121/tader.1343518>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

Öz

Müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bazı harflerin ifade ettiği anlamlarda ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı, söz konusu harflerin cümlelerin temel anlamına ek bir anlam katmadığını veya kendi aslı anlamı dışında kullanıldığını iddia ederek bu harfleri zâid görmüş, bir kısmı da Kur'ân'ın ve Arap dilinin inceliklerini araştırarak bu harflerin cümledeki anlamını tespit etmeye çalışmış ve zâid olmadığını savunmuştur. Kur'ân'da zâid harfin varlığı tartışmaları, Kur'ân'ın hatasız ve mükemmel bir kitap olduğu inancına sahip olan Müslümanları şüpheye düşürmekte, Kur'ân'ın en büyük mucizesi olan i'câz özelliğine hâle getirmekte diğer taraftan müsteşriklerin Kur'ân'a haksız ithamda bulunmalarına zemin hazırlamaktadır. Bundan dolayı bu konuyla ilgili zihinlerdeki şüpheleri gidermek ve akla gelen sorulara cevap vermek büyük önem arz etmektedir. Öte yandan bu çalışmanın temel amacı; İbn Cüzey'in *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* isimli eseri özelinde onun zâid harf ile kastettiği anlamı, Kur'ân'da zâid harfin varlığını kabul edip etmediğini, ediyorsa zâid gördüğü harfleri ve bunlara hangi anlamlar yüklediğini tespit etmektir. Bu gaye doğrultusunda bu çalışmada İbn Cüzey tefsirinde zâid harf-i cer olduğuna dair tartışma ve değerlendirme bulunan tüm âyetlere yer verilmiştir. Ayrıca İbn Cüzey özelinde müfessirlerin kullanmış oldukları *zâid harf* terkihi ile; kendi anlamı dışında kullanılan veya cümlelerin temel anlamına ek anlam katmayan harfleri kastettiklerine dair tezin doğru olup olmadığı araştırılmıştır. İlâveten Ferrâ, Ahfeş ve Nehhâs'ın *Meâni'l-Kur'ân*, İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, Zemahşeri'nin *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi'zi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûbi't-te'vîl*, Râzî'nin *Mefâtihü'l-ğayb* isimli eserlerine müracaat edilmiş, söz konusu müfessirlerin âyetlerde zâid gördüğü harfler ve zâid lafız yerine kullandığı istilâhlar tespit edilmiş ve de müfessirlerin görüşleri mukâyese edilmiştir. İbn Cüzey, *et-Teshîl* isimli tefsirinde toplamda on dokuz yerde geçen *bâ*, *min*, *lâm* ve *kâf* harf-i cerlerinin zâid olup olmadığına dair değerlendirmelere yer vermiş, diğer on altı harf-i cerle ilgili tartışmalara değinmemiştir. İbn Cüzey'e göre harf-i cerlerden üçü (*bâ*, *min*, *lâm*) Kur'ân'da *zâid* olarak biri de (*kâf*) tekit için zâid olarak gelmiştir. İbn Cüzey, zâid harfleri ifade etmek için sadece zâid kelimesini kullanmış, *sıla*, *mezîd*, *lağv* kelimelerini kullanmamıştır. O, bu tabirle, harf-i cerin kendi aslı anlamı dışında kullanılmasını değil cümlelerin temel anlamına ek bir anlam katmayan harfi kastetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İbn Cüzey, et-Teshîl, Zâid Harf.

Abstract

The *mufasssirs* have disagreed on the meaning of some letters in the Qur'an. Some of them claimed that the letters in question did not add an additional meaning to the basic meaning of the sentence or were used outside of their own meaning and said zâ'id (exces). Some of them tried to determine the meaning of these letters in the sentence by researching the subtleties of the Qur'an and the Arabic language and argued that they were not zâ'id. Discussions of the existence of the zâ'id letter in the Qur'an, and especially because the word zâ'id means unnecessary and redundancy, prejudice the Qur'an's greatest miracle, i'jâz, cast doubt on Muslims in the belief that the Qur'an is an error-free and perfect book. On the other hand, it paves the way for orientalisists to make unjust accusations against the Qur'an. For this reason, it is of great importance to remove the doubts in the minds about this subject and to answer the questions that come to mind. On the other hand, the main purpose of this study in specific to Ibn Juzayy's work named *al-Tashîl li 'ulûm al-tanzîl* is what he means by zâ'id letter, whether if he accepts the existence of zâ'id letter, which letters he sees as zâ'id and which meaning the attributes to them. In line with this aim, in this study, all the verses in which there is a discussion about the zâ'id letters in Ibn Juzayy's commentary are included. In addition, based on Ibn Juzayy, it has been investigated whether the thesis that the *mufasssirs* meant by the "zâ'id letter" that are used outside their own meaning or that do not add additional meaning to the basic meaning of the sentence is correct or not. On the other hand, the *Maâni al-Qur'an* books Farrâ, Ah-fash and Nahhâs; Ibn Kutayba's *Ta'vîl mushkil al-Qur'an*; Zamakhshari's *al-Kashshâf an haqâiqi qavâmi'zi al-tanzîl* and *'uyûn al-aqâvil fî vücûb al ta'vîl*; Râzî's works named *Mafâtih al-ğhayb* were applied and the letters that these commentators considered as zaid in the verses and the terms they used instead of zaid words were identified and their views were compared. In his tafsir called *al-Tashîl*, Ibn Juzayy included evaluations about whether the letters (*bâ*, *min*, *lam*) al-jarrs are zâ'id or not in nineteen places in total. Except for the four letters in question, he did not include the discussions about whether the sixteen letter jarr were zâ'id or not. According to Ibn Juzayy, three of the letter jarrs (*bâ*, *min*, *lam*) came in the Qur'an as zâ'id and one as zâ'id (*qaf*) for ta'qîd (strengthen the meaning). Other than these, the remaining sixteen letters did not come as zâ'id in the verses. Ibn Juzayy used the words zâ'id to express zâ'id letters, he did not use the words *sıla*, *mezîd*, *lağv*. With this expression, he does not mean that the letter jarr should be used outside its original meaning. He refers to the letter that does not add any additional meaning to the

basic meaning of the sentence.

Keywords: Tafsîr, Qur'an, Zâ'id Letter, Ibn Juzayy, Tashîl

Giriş

Arap dilinde ve şiirinde zâid harfin varlığı, Kur'ân'da zâid harfin varlığına dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda ağırlıklı olarak Kur'ân'da zâid harfin varlığına ve yokluğuna dair dil âlimlerinin görüşünü ele alan çalışmalar yapılmıştır. Zâid harf konusunda Yılmaz Bidav'ın *Arap Dilinde Zâid Harfler* isimli yüksek lisans tez çalışması, Ahmet Yüksel'in, *Dilbilim Açısından Kur'ân'da Zâid Harfler*, M. Ali Şimşek'in *Arap Dilinde Zâid Edatların İletişim Değeri (Kur'ân'ı Kerîm Örneği)*, tercümesini M. Fatih Kesler'in yaptığı Ali Necdi Nâsîf'a ait *Kur'ân-ı Kerîm'deki Zâid Harflerin Sırları* isimli çalışmalar bulunmakla birlikte İbn Cüzey'in (ö. 741/1340) *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* isimli tefsiri özelinde müfessirin zâid harfe yaklaşımını ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca zâid harfle ilgili çalışmalarda ekseriyet itibarıyla birkaç örnek üzerinden dil âlimlerinin görüşlerine yer verilirken bu çalışmada özgün bir müfessir olan İbn Cüzey'in *et-Teshîl* isimli tefsirinde zâid harf olduğuna dair görüş bildirdiği tüm âyetler incelenmiştir. İbn Cüzey, zâid harfle neyi kastetmektedir? Zâid harf tabiri ile kendi anlamı dışında kullanılan harflerin kastedildiği tezi doğru bir tespit midir ve İbn Cüzey'in zâid harf anlayışı bu teze uygun mudur? İbn Cüzey, Kur'ân'da geçen hangi harf-i cerleri zâid kabul etmiş, hangilerini kabul etmemiştir? Zâid harf konusunda müfessirler arasında ittifak var mıdır? Bu çalışmada bu ve benzeri soruların cevapları araştırılmıştır. Bu süreçte İbn Cüzey tefsirinin yanı sıra müfessir olmakla birlikte dil âlimi de olan Ferrâ (ö. 207/822), Ahfeş (ö. 215/830), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Nehhâs (ö. 338/950), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Râzî'nin (ö. 606/1210) zâid harfle ilgili görüşlerine de yer verilmiştir. Buradaki gaye de söz konusu müfessirlerin zâid harfe yaklaşımlarını, zâid görülen harflerde ittifak olup olmadığını ve de zâid harfi belirlerken öne sürülen gerekçelerin tutarlılığını, subjektifliğini ve objektifliğini tespit etmektir. Müfessirlerin görüşleri zikredilirken öncelikle İbn Cüzey'in sonra mümkün merteye kronolojik sıralama esas alınarak diğer müfessirlerin görüşlerine yer verilmiştir. Ancak bazen tekrara düşmemek gayesiyle görüşleri birbirine yakın olan müfessirler birlikte zikredilmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, harf-i cerlerin dışında Kur'ân'da geçen bazı edat ve kelimelerin de zâid olduğuna dair tartışmalar bulunmaktadır. Ancak makalenin hacmi buna müsaade etmeyeceğinden bu konuya yer verilmemiş, konu zâid harf-i cerlerle sınırlandırılmıştır.

Zâid harf konusu, Kur'ân'ın mevsûkiyeti ve mûcize bir kitap olması ile ilgili bir mesele olduğu için önemli bir konudur. Nitekim Kur'ân'da bir harfin bile anlamsız ve gereksiz olduğuna dair ortaya atılan iddia, Kur'ân'ın en büyük mûcizesi olan i'câz özelliğine dair akıllara şüphe getirir. Bu konuyu örnekleme yöntemiyle de ele almak, konu hakkında zihinlerdeki sorulara cevap vermek için yeterli olmaz. Bir âyette zâid harfin bulunduğunu iddia etmekle on âyette zâid harfin bulunduğunu iddia etmek aynıdır. Her ikisi de Kur'an'ın i'câz özelliğine hâlel getirir. İşte bu sebepten Kur'ân'da zâid harf olduğuna dair tartışma bulunan tüm harf-i cerlerin tek tek ele alınması elzem görülmüştür. Bunun da yapılabilmesi için bu çalışmanın bir tefsir özelinde yapılması gerekirdi ki, İbn Cüzey'in dilbilimsel açıklamalara, daha açık bir ifadeyle zâid harf konusunda pek çok açıklamaya ve değerlendirmeye yer vermesi bizi bu tefsir özelinde çalışmaya iten önemli bir etken olmuştur. İbn Cüzey'in müfessirler içerisinde zâid harflere yaklaşımı temsil eden güzel bir örnek olması hasebiyle, bu müfessirin tefsiri özelinde zâid harf-i cerleri incelemek, tefsirlerde zâid harf-i cer meselesine câmi bir bakış açısına ulaşmayı ve vukûfiyeti sağlayacaktır. Diğer taraftan Kur'ân'da zâid harfin varlığına dair tartışmalar söz konusu lafzın lügavî anlamından olsa gerek Kur'ân'ın

eksiksiz ve mükemmel bir kitap olduğu inancını sarsmakta ayrıca oryantalistlerin Kur'ân'a bâtil ithamlarda bulunmalarına kapı aralamaktadır. Şöyle ki, ancak mükemmel ve kusursuz bir kitap Allah kelâmı olabilir. Bu düşünceye hâlel gelirse müsteşriklerin Kur'ân'ın ilâhî kaynaklı olmadığı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) âyetleri ehl-i kitaptan olan bir bilgiden aldığı yahut Kur'ân'a sonradan eklemeler ve çıkarmaların olduğu iddialarına dayanak verilmiş olur.¹ Yapılan bu çalışma ile daha önce zikredilen amaçlar dışında zâid harf konusundaki zihinlerde muğlaklığın giderilmesi, Kur'ân hakkındaki bâtil iddialarının yersizliği ve Kur'ân'ın icâz özelliğinin gereği anlamsız ve fazlalık anlamında zâid bir harf-i cerin Kur'ân'da bulunmasının mümkün olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İbn Cüzey'in zâid harf-i cerlere yaklaşımına geçmeden evvel konunun genel bir çerçevesini çizmek ve ön bilgi vermek amacıyla zâid harf hakkında ilk dönem dil âlimlerinin görüşlerine yer verilecektir.

1. İlk Dönem Âlimlerinin Zâid Harfe Yaklaşımı

Zâid harf terkiibindeki zâid kelimesi, “artmak, artırmak, fazla olmak, büyümek” anlamına gelen “زَيْدٌ” kelimesinden türemiş olup ism-i fâil kalıbında “fazlalık” ve “ilave” demektir.² Harf kelimesinin anlamını belirtmeden önce şunu ifade etmek gerekir ki, Arapça'da kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üç kategoride değerlendirilmektedir. Harf, kendi başına bir manası olmayan ve üç zamandan birine delalet etmeyen sözcüktür.³ Arapça'da harfler de *bece harfleri* (mebânî) ve *mana harfleri* olmak üzere ikiye ayrılır. Arap alfabesini oluşturan yirmi sekiz harfe, *bece harfleri* denir ki, bizim konumuz dışındadır. *Mana harfleri*, *bece harfleri* dışında kalan tek başına anlam ifade etmeyen tüm edatlarıdır.⁴ Haliyle zâid harf denildiğinde iki şey akla gelebilir. Birincisi, aslî harfin zıddı olan, sülâsî fiillere eklenen “سَأَلْتُمُونِيهَا”⁵ kelimesinde yer alan on harf,⁶ ikincisi de Kur'ân'da zâid olduğuna dair tartışma bulunan harf-i cerlerin de içine dahil olduğu edatlar. Daha önce de belirtildiği gibi biz bu çalışmamızda zâid harflerle tüm edatları değil, harf-i cerleri kastetmekteyiz.

Kur'ân hakkında zâid kelimesinin kullanımını müfessirlerin ve nahivcilerin kullanımı olarak ikiye ayırmak gerekir. Nahivciler kitaplarında zâid lafzı ile anlam yönüyle değil, i'râb yönüyle amel etmeyen harf-i cerleri kastetmişlerdir.⁷ Ancak müfessirler, harfin cümleye kattığı anlam yönüyle zâid olup olmadığını değerlendirmişlerdir. Onlar zâid kelimesi ile Arap dilinde cümlede varlığı ile yok-

¹ Salih Akdemir, “Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 179-210.

² Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve sıbâhi'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1997), 2/481; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), “zyd” 2/198.

³ Mustafa Galâyîni, *Câmiü'd-dürüsi'l-Arabîyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2005), 9-11.

⁴ Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sibeveyhi, *Kitâbu Sibeveyhi* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988), 1/12. Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar* (İstanbul: Saff Yayıncılık, 1991), 25.

⁵ Bu harfler şunlardır: الهمزة، والألف، والياء، والواو، والميم، والنون، والسين، والتاء، واللام والهاء.

⁶ Sibeveyhi, *Kitâbu Sibeveyhi* 4/235; Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî İbn Cinnî, *Sırru smâti'l-i'râb* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/76; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “zyd” 3/200.

⁷ Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burbân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Beyrüt: Dârü'l-Ma'rife, 1957), 3/72.

luğu bir olan yani cümlenin temel anlamına ilave bir anlam katmayan (lügavî anlam) ya da kendi aslı anlamı dışında kullanılan harfi kastetmektedirler.⁸

Halîl b. Ahmed⁹ (ö. 175/791), zâid harf olduğuna dair tartışma bulunan *mâ* edatının kullanımını hakkında; inkâr (cahd) ve cezm için geldiği gibi, sıla ve gayri âkil varlıklara isim olarak da geldiğini ifade etmiştir.¹⁰ O aynı zamanda sıla lafzı ile zâid harfleri de kastetmiştir.¹¹ Sîbeveyhi (ö. 180/796), zâid harflere lağv harfler demiş ve bu harflerin cümlede tekit ifade ettiğini, i’râb açısından amel etmediğini belirtmiştir.¹² Müberred de (ö. 286/900); “Cümleye dâhil edilmesi, çıkarılması gibi olan harfler (diğer bir ifade ile cümlede bir anlam ifade etmeyen), zâid harflerdir” demiş ve Bakara sûresinde geçen *أَنْ يُزَلَّ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ* “*Rabbinizden üzerinize bir hayrın indirilmesini asla arzû etmezler*”¹³ âyetinde “مِنْ خَيْرٍ” ifadesinde geçen *min* harf-i cerini örnek vermiş, bu harfin cümlenin temel anlamında yani cümlenin ana yargısında bir değişiklik yapmadığını sadece tekit ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁴

Kur’ân’da zâid harfin varlığını kabul etmeyenler arasında Taberî (ö. 310/923) ve Râzî (ö. 606/1210) önde gelen müfessirlerdendir. Râzî’nin zâid harf-i cerlerle ilgili görüşlerine ilerleyen satırlarda yer verileceği için burada Taberî’nin görüşünü yansıtan bir örneğe değinilecektir. Taberî, Basra ekolünden bazı dil âlimlerinin “وَأِذْ قَالَ رَبُّكَ” ifadesinin “وَقَالَ رَبُّكَ” anlamında ve âyetteki “إِذْ” edatının zâid olduğunu iddia ettiklerini nakletmiş, akabinde bunun bir hazf olduğunu ve cümlede bir anlama delâlet eden harfi hükümsüz kılmanın câiz olmadığını ifade etmiştir. Nitekim ona göre buradaki “إِذْ” edatı ceza anlamında olup mazide tam olarak bilinmeyen bir zaman dilimine işaret eder.¹⁵ İbn Serrâc’a (ö. 316/929) göre de Arap dilinde (Kur’ân’da) zâid lafız yoktur. Zira zâid lafız hiçbir anlamı olmayan lafız demektir.¹⁶ Her ne kadar İbn Cinnî (ö. 392/1002), Kur’ân’da geçen harfler için zâid lafzını kullansa da onu da, Kur’ân’da zâid harfin varlığını kabul etmeyenler arasında zikretmek gerekir. Nitekim o, bazı harflere zâid demekle birlikte bu harflerin cümlede hazfinin mümkün olmadığını, gerekli olduğunu ve tekit için geldiğini ifade etmiştir.¹⁷ Dolayısıyla o, zâid lafzını lügavî anlam dışında kullanmaktadır.

Hülâsa, zâid harfi, Halîl b. Ahmed sıla, Sîbeveyhi lağv, Müberred zâid kelimeleri ile ifade etmiştir. Sîbeveyhi, zâid harfler için lağv kelimesini kullanmakla birlikte cümlede tekit için geldiği-

⁸ Ebü’l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *Müsilü’t-tullâb fî kavâidi’l-i’râb*, thk. Abdülkerîm Mücâhid (Beyrût: er-Risâle, 1996), 145. Ahmet Yüksel, “Dilbilim Açısından Kurân’da Zâid Harfler”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2004), 173.

⁹ Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Ubeydullah Zübeydî, *Tabakâtü’n-nahviyyîn ve’l-lugaviyyîn* (Kahire: Dârü’l-Maârif, ts.), 47.

¹⁰ Ebü Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhidî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhim Samerrâî (Beyrut: Mektebetü Hilâl, ts.), 8/434.

¹¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, 5/86, 8/28, 440.

¹² Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyhi*, 4/221.

¹³ *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, çev. Halîl Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), el-Bakara 2/105.

¹⁴ Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr Ezdî Sümâlî Müberred, *el-Muktedab* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, ts.), 4/137.

¹⁵ Ebü Ca’fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Câmi’ul-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 1/466-467.

¹⁶ Zerkeşi, el-Burhân, 3/72.

¹⁷ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 1/272, 1/308, 2/26.

ni belirtmiştir. Müberred ise doğrudan Kur'ân'da zâid harfin varlığını kabul etmiştir. Diğer taraftan Taberî ve İbn Serrâc Kur'ân'da zâid harfin olmayacağını savunmuşlardır.

2. İbn Cüzey'in "et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl" İsimli Tefsirinde Zâid Harf-i Cerlere Yaklaşımı

2.1. İbn Cüzey ve Tefsiri

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî,¹⁸ hicrî 693 (m. 1294)'de Gırnata şehrinde doğmuştur.¹⁹ Aslen Arap olan İbn Cüzey'in ataları İlk fetihler sırasında Endülüs'e gelmiş ve Gırnata'nın güneyindeki Velbe'ye²⁰ yerleşmiştir.²¹

Makkarî (ö. 1041/1632), İbn Cüzey'in Gırnata'da küçük yaşta ilme başlaması ile ilgili şöyle demiştir: "İbn Cüzey'in Endülüs'te herkes tarafından bilinen büyük bir evi vardı. Onun içinde bulunmuş olduğu ilmî çevre, küçük yaşta kendisini ilme adamasında etkili olmuştur."²² Tefsir, fıkıh, hadis, akâid ile ilgili eserleri bulunan İbn Cüzey'in en önemli eseri *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* isimli tefsiridir.²³ İbn Cüzey, bu tefsirinde İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharrarü'l-vecîz* ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi'zî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücihi't-te'vîl* isimli tefsirlerinden istifade etmiştir. İbn Cüzey, tefsirine iki mukaddime ile başlamış, bunların birincisinde Kur'ân ilimlerine, ikincisinde Kur'ân'da sık kullanılan ve anlam cihetiyle bazı husûsiyetleri bulunan veya el-vücûh ve'n-nezâir grubundan olan kelimelerin açıklamasına yer vermiştir.²⁴ İbn Cüzey, tefsirinde sarf ve nahiv açıklamalarına, Kur'ân'ın belâği inceliklerine kısaca dilsel açıklamalara büyük önem vermiştir.²⁵ Bu değerli müfessir, Nasrîler'in Merînîler'le birlikte İspanyol ve Portekize karşı Cebelitarık yakınlarındaki Tarif'te yaptığı savaşta hicrî 740 (m. 1340)'da şehit düşmüştür.²⁶

2.2. Harf-i Cerler

Bu başlık altında İbn Cüzey'in tefsirinde zâid harfin mevcudiyetinden bahsettiği âyetler ele alınarak onun bu âyetlerdeki zâid harflerle ilgili yaklaşımları incelenecek, konu sonunda da değerlendirme yapılacaktır. Diğer taraftan Ferrâ, Ahfeş, İbn Kuteybe gibi önde gelen dilbilimci müfessirlerin ilgili âyetlerdeki zâid harflerle ilgili görüşlerine de yer verilecektir.

¹⁸ İbnü'l-Hatîb Ebû Abdullah Lisânüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-İbâta fî abbâri [târîhi] Gırnâta* (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003) 3/10; Ebü'l-Vefâ Burhâneddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-müzeheb fî ma'rîfeti a'yân ulemâ'i'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr (Kahire: Dârü't-Türas, 1972), 2/274; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine* (Hindistan: Meclisü Dâiratü'l-Meârif el-Osmâniyye, 1972), 5/88; Dâvudî Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/85.

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî İbn Cüzey, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah Hâlidî (Beirut: Dârü'l-Erkâm b. Erkâm, 1995), 1/5.

²⁰ Şu anda İspanya'da Huelva ismiyle bilinen bir kenttir.

²¹ Ahmet Özel, "İbn Cüzey", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/406. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/5.

²² Makkarî, *Nefhü't-tîb*, 7/282; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/85.

²³ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/88; İbnü'l-Hatîb, *el-İbâta*, 3/11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, 2/274; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, 5/514; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/85. İbn Cüzey'in *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* isimli tefsiri, Fatih Özakatan, Resul Ersöz ve Mehmet Ergün tarafından tercüme edilmiş olup Bekâ yayınları tarafından basılma aşamasındadır.

²⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/5; 12-28

²⁵ Adem Çalar, *İbn Cüzey'in Kitâbü't-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl Adlı Eserinde Dil Özellikleri* (İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 143-400.

²⁶ İbnü'l-Hatîb, *el-İbâta*, 7/282; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/87.

2.2.1. Bâ Harf-i Ceri

وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın”²⁷ âyetindeki “بِأَيْدِيكُمْ/ellerinizle” ifadesinde bulunan *bâ* harf-i ceri İbn Cüzey’e göre zâiddir²⁸ ve Ahfeş de aynı kanaattedir.²⁹ Ferrâ ise söz konusu âyetin tefsirine yer vermemiş, İbn Kuteybe, *bânın* zâid olduğu yerler arasında bu âyeti zikretmemiş,³⁰ Nehhâs da zâid olmadığını düşünmüş olacak ki zâid olduğuna dair görüş bildirmemiştir.³¹ Zemahşerî, *bânın* “أعطى بيده/ (İtaat etti anlamında) elini verdi” kullanımındaki gibi mezîd olduğunu söylemiştir.³² Râzî de buradaki *bâ* harf-i cerine bir grup âlimin zâid dediğini ve Arap dilinde “أَخَذْتُ الْقَلَمَ/ Kalem aldım” kullanımını örnek vererek “أَخَذَ” fiilinin hem *bâ* harf-i ceri ile hem de *bâ* harf-i cersiz kullanıldığını nakletmiş, kendisi açıkça bir tercihte bulunmamıştır.³³

Hülâsaten “بِأَيْدِيكُمْ/ellerinizle” ifadesinde bulunan *bâ* harf-i ceri, Ahfeş, Zemahşerî ve İbn Cüzey’e göre zâiddir, İbn Kuteybe ve Nehhâs’a göre zâid değildir. Râzî, fiilin *bâ* harf-i cersiz de kullanılabilceğini nakletmiştir. Yeri gelmişken ulaştığımız sonuçlardan biri olarak şimdiden şunu söyleyelim; Râzî, zikredilen durumda da zâid lafzını hiç kullanmamış, diğer müfessirlerin zâid gördüğü harfler için birkaç yerde sîla lafzını kullanmıştır.

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ وَصِنَعٍ لِلْأَكْلِينَ “Târ-ı Sînâ’da çıkan bir ağaç (meydana getirdik) ki, (bu ağaç) hem yağ hem de yiyeceğe bir katkı (olan zeytin) ile yetişir”³⁴ âyetindeki “تَنْبُتُ” kelimesi, *tâ* harfinin zammesi ve *bâ* harfinin kesresi ile “تَنْبُتُ/tünbitü” şeklinde if’âl bâbında okunmuştur ki, bu durumda İbn Cüzey’e göre *bâ* harf-i ceri zâiddir.³⁵ Ferrâ, Arapların bir fiili if’âl babından kullandıklarında *bâ* harf-i ceri olmaksızın da kullanabildiklerini ifade etmiş ancak burada *bânın* zâid olduğuna dair bir görüş bildirmemiştir.³⁶ Ahfeş, İbn Kuteybe ve Nehhâs da söz konusu âyetteki *bâ* harf-i cerinin zâid olduğunu ifade etmişlerdir.³⁷ Ayrıca Nehhâs Arapça’da *bânın* zâid kullanımını tahlil ederken bunu Ahtal’dan (ö. 92/710-11) bir şiirle istişhâd etmiştir. “هِنَّ الْحَرَائِرُ لَا رَبَّاتٌ أَحْمَرَةٌ ...”³⁸ Onlar sûre okumayan, örtülerine büriünmüş, siyah hizmetçiler değil, bür kadınlardır.³⁸ Zemahşerî ve Râzî “بِالذُّهْنِ” ifadesinin hal konumunda olduğunu ve cümlenin “İçerisinde yağ olduğu halde yetişir” anlamına geldiğini ifade ederek *bâ* harf-i cerine ilsâk anlamı vermiş dolayısıyla zâid olarak kabul etmemişlerdir.³⁹

²⁷ el-Bakara 2/195.

²⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/113.

²⁹ Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Mücâşi Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1990), 1/174.

³⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemseddin (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 155.

³¹ Ebû Cafer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke-i Mükerrre: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1988), 1/110.

³² Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, ed. Murat Sülün, çev. Necdet Çağıl vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 1/640.

³³ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb* (Beirut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1999), 5/294.

³⁴ el-Mü'minûn 23/20.

³⁵ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 4/140; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/50.

³⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. (Mısır: Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, ts.) 1/19.

³⁷ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/174; 2/438; İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, 155; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/452.

³⁸ Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 6/518.

³⁹ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 4/608; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 23/269.

Görüldüğü üzere bir harfin zâid harf olup olmadığını belirlemede kıraatlerin İbn Cüzey'i etkilediği görülmektedir. İbn Cüzey, “تَنْبُتٌ” filinin ifâl babından okunması durumunda “بِالدُّهْنِ” kelimesindeki *bân*ın zâid kabul edileceğini savunmuştur. Diğer taraftan Ahfeş, İbn Kuteybe ve Nehhâs, söz konusu kelimenin kıraatini dile getirmeksizin *bân*ın zâid olduğu, Zemahşerî ve Râzî ise *bân*ın zâid olmadığı ve âyette ilsâk anlamında olduğu görüşündedirler.

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا “Allah'ın kullarının içtikleri ve akattıkça akattıkları bir pınardır.”⁴⁰ İbn Cüzey, “يَشْرَبُ بِهَا” ifadesindeki *bâ* harf-i cerini, İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) zâid kabul ettiğini ancak bu görüşün zayıf olduğunu belirtir. Zira İbn Cüzey'e göre *bâ* harfinin zâid olarak geldiği yerler bellidir ve burası o yerlerden biri değildir.⁴¹ Şöyle ki, önceki âyette يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ “Bir kadehten içerler”, bu âyette ise “يَشْرَبُ بِهَا” buyurulmuştur. Görüldüğü üzere “يَشْرَبُ” fiili, ilk âyette *min* harf-i ceri ile sonraki âyette *bâ* harf-i ceri ile kullanılmıştır. İki kullanım arasındaki fark şudur: Ayette geçen “الكأس/kadeh” ilk yöneldikleri ve içmeye başladıkları şey, “عَيْنًا” ise onların şaraplarını “عَيْنًا/pınarla” karıştırdıkları şeydir.⁴² Kısaca ayetteki ifade (*bân*ın ilsâk anlamı ile) tıpkı; “Ballı su içtim” demek gibidir.⁴³ Ferrâ'ya göre “يَشْرَبُ” fiili *bâ* harf-i cerli veya harf-i cersiz kullanılabilir, ikisinde de anlam aynıdır.⁴⁴ Ahfeş'e göre *bâ* zâid değilken⁴⁵ İbn Kuteybe ise *bân*ın zâid olduğu yerler arasında söz konusu âyeti zikretmiştir.⁴⁶ Nehhâs ise bu âyetin tefsirine yer vermemiştir.⁴⁷ Zemahşerî ve Râzî, *bâ* harf-i cerinin ilsâk için olduğunu ifade etmiştir. Buna göre *pınar*, adeta mü'minlerin içeceklerine karıştırdıkları şey olmaktadır. Bu bakımdan anlam; “Allah'ın kulları şaraplarına pınar karıştırarak içerler” şeklindedir.⁴⁸

Kısaca Ferrâ, İbn Kuteybe ve İbn Atıyye'ye göre “يَشْرَبُ بِهَا” ifadesinde geçen *bâ* harf-i ceri zâiddir. Zemahşerî, Râzî ve İbn Cüzey'e göre *bâ* harfi ilsâk anlamına gelmekte olup zâid değildir.

فَسْتَبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِأَيْكُمُ الْمَفْتُونُ “Hanginizde delilik olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler.”⁴⁹ İbn Cüzey, “بِأَيْكُمُ” kelimesinin başındaki *bâ* harfinin manası hakkında dört farklı görüş bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri de *bâ* harfinin zâid olduğudur.⁵⁰ Diğer bir görüşe göre ise *bâ* harfi zâid değildir, *fî* harf-i ceri anlamında kullanılmıştır. İbn Cüzey, bu görüşün doğru olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Ferrâ da bunu savunur. Buna göre âyetin takdiri ve anlamı; “فِي أَيْكُمُ الْمَفْتُونُ/Sizden hangi grupta (kâfirlerde mi Müslümanlar da mı) delilik vardır?” şeklindedir.⁵¹ Diğer taraftan Ahfeş ise *bâ* harfinin zâid olup olmadığı konusuna değinmeden buradan maksadın “أَيْكُمُ الْمَفْتُونُ” şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁵² Dolayısıyla Ahfeş de *bâ* harf-i cerini zâid olarak kabul etmiştir. İbn Kuteybe de aynı kanaattedir.⁵³ Nehhâs ise bu âyetin tefsirine yer vermemiştir.⁵⁴ Ze-

⁴⁰ el-İnsân 76/6.

⁴¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/437.

⁴² Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 30/744.

⁴³ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 6/1066; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 30/744; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/437.

⁴⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/215.

⁴⁵ Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/559.

⁴⁶ İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, 156.

⁴⁷ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 6/518.

⁴⁸ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 6/1066; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 30/744.

⁴⁹ el-Kalem 68/6.

⁵⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/399.

⁵¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/173; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/319; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/399.

⁵² Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/547.

⁵³ İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, 156.

⁵⁴ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 6/518.

maḥşerî, *bâ* harfinin mezîd olduğunu söylemiş,⁵⁵ Râzî, *bânın* bazı âlimlere göre *fî* harf-i ceri anlamına geldiğini, bazılarına göre ise zâid sıla olduğunu nakletmiş, tercihte bulunmamıştır.⁵⁶

Görüldüğü üzere Ferrâ ve İbn Cüzey’e göre “بِأَيْكُمُ” kelimesindeki *bâ*, *fî* harf-i ceri anlamında kullanılmıştır ve zâid değildir. Ahfeş ve İbn Kuteybe’ye göre zâid, Zemahşerî’ye göre mezîd (zâid)’dir. Râzî ise iki görüş nakletmiş ancak kendi görüşünü açıklamamıştır.

وَلَا تُلْقُوا وَهْرًا بِهٖ “Hurma ağacının gövdesini kendine doğru silkele ki sana tazey hurma dökülsün.”⁵⁷ İbn Cüzey, bu âyetteki “بِجُذْعِ” kelimesinde bulunan *bâ* harf-i cerinin “بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ” “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın”⁵⁸ âyetindeki *bâ* harf-i ceri gibi zâid olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ Ferrâ, Arapların “هَرَ/ silkeledi” fiilini, “onu silkeledi” anlamında “هَرَ بِهِ” şeklinde *bâ* harf-i ceri ile ve “هَرَّهٗ” şeklinde harf-i cersiz olarak kullandıklarını ifade etmiştir. Ona göre söz konusu âyetin *bâ* harf-i cersiz “هَرَ جِذْعَ النَّخْلَةِ” şeklinde kullanımı da doğrudur.⁶⁰ Râzî de Ferrâ’nın bu görüşünü nakletmiş ancak kendisi görüş bildirmemiştir.⁶¹ Ahfeş’e göre تَنْبُتٌ بِالدُّهْنِ “Yağ verir”⁶² âyetinde olduğu gibi bu âyetteki *bâ* harf-i ceri zâiddir. Ayrıca Ahfeş *bânın* zâid kullanımını tahlil ederken bunu Arap şiiri ile istişhâd etmiştir. Şâir dedi ki: “بِوَادٍ يَمَانٍ يُنْبِتُ السِّدْرَ صَدْرُهُ وَأَسْفَلُهُ / Bereketli bir vadi, baş tarafında sedir ağacı alt tarafında (ateşi kuvvetli meşe gibi) merb ve dikenli kırmızı gülleri olan) şebabân ağacı yetişir.”⁶³ İbn Kuteybe’ye göre de *bâ* harf-i cersizdir.⁶⁴ Nehhâs ise bu âyetin tefsirine yer vermemiştir.⁶⁵ Zemahşerî’ye göre “بِجُذْعِ النَّخْلَةِ/ hurma dalı” ifadesindeki *bâ* harf-i ceri tekit için getirilmiş sıla ifadesidir. Zira âyette kastedilen anlam; “ağacı hurma dalı ile silkele” değil, “hurma ağacını silkele” şeklindedir.⁶⁶

Özetle “بِجُذْعِ” kelimesindeki *bâ* harf-i ceri, Ferrâ, Ahfeş, İbn Kuteybe ve İbn Cüzey’e göre zâid, Zemahşerî’ye göre tekit için getirilmiş sıla ifadesidir. Râzî görüş bildirmemiştir. Burada dört müfessir *bâyâ* zâid demiş, cümleye kattığı anlamdan bahsetmemiştir. Bundan anlaşıldığı kadarıyla onlar, “هَرَ” fiilinin *bâ*sız ve *bâlî* kullanılması anlam yönüyle aynıdır, *bânın* âyete kattığı bir anlam yoktur” düşüncesindedirler.

Bâ harf-i ceri ile ilgili zikredilen görüşleri değerlendirmeye geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, *bâ* harf-i ceri aslen ilsâk, lâzım fiili geçişli yapmak (ta’diyye), kasem, sebep, birliktelik, yardım dilemek (istiâne) ve zarfıyye (fî harf-i cer anlamı) için gelir.⁶⁷ İbn Cüzey, ele alınan beş âyette geçen *bâ* harf-i cerinin ikisine “zâid”, birine kıraatine bağlı olarak zâid, ikisine ise “zâid değil” demiştir. İbn Cüzey’in *bâ* harf-i cerini tekit için zâid gördüğü bir yer yoktur. İbn Cüzey, zâid dediği üç yerde *bânın* kendi anlamları dışında herhangi bir anlama geldiğini de belirtmemiştir. İbn

⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/852.

⁵⁶ İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkilî’l-Kur’ân*, 156; Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, 30/602.

⁵⁷ Meryem 19/25.

⁵⁸ el-Bakara 2/195.

⁵⁹ İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkilî’l-Kur’ân*, 156; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/479.

⁶⁰ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/165.

⁶¹ Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, 21/528.

⁶² el-Mü’minûn 23/20.

⁶³ Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/438.

⁶⁴ İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkilî’l-Kur’ân*, 156.

⁶⁵ Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, 4/325.

⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/168.

⁶⁷ Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâi, *Şerhü’t-Teshîl li-İbn Malik* (Cize: Hicr li’t-Tibâa ve’n-Neşr, 1990), 3/149; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/30; Galâyîni, *Câmiü’d-dürüsi’l-Arabîyye*, 555.

Cüzey'in *bâ* harf-i cerine zâid demekle birlikte cümleye kattığı bir anlamdan bahsetmemesi, “*Bâ* harf-i ceri cümlelerin temel anlamına ilave bir anlam katmadığında zâid olur” tezine mutabıktır.⁶⁸ Bununla birlikte “*Bâ* harf-i ceri kendi anlamı dışında kullanıldığında zâid olur” tezini doğrulamaz. Esasen İbn Cüzey, söz konusu üç yerde *bânın* aslî anlamları dışında bir anlamından bahsetmemiştir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla İbn Cüzey, *bâ* harf-i cerine salt “zâid” dediği yerlerde zâid kelimesi ile âyete herhangi bir anlam katmayan harf anlamını kastetmektedir. Bu durumda İbn Cüzey’in zâid kelimesini lügavî anlamda kullandığı söylenebilir. Şunu da belirtmek gerekir ki, İbn Cüzey, *bâya* “zâid değil” dediği iki yerden birisinde de *bânın fî* harf-i ceri anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Nitekim *bânın* aslî anlamlarından biri de zarfıye yani *fî* harf-i cerinin yerine kullanılmasıdır.⁶⁹ Haliyle burada *bânın* zâid olması söz konusu değildir.

Burada husûsen belirtmek gerekir ki, Zemahşerî *bâ* harf-i ceri için bir yerde *zâid*, bir yerde *mezâid*, bir yerde de *tekit için sıla* tabirlerini kullanmış, Ferrâ, Ahfeş ve İbn Kuteybe gibi müfessirlerin “zâid” dediği iki yerde de (يَشْرَبُ بِهَا بِالذُّهْنِ) *bânın* aslî anlamlarından olan ilsâk için geldiğini ifade etmiştir. *Bâyı* iki yerde zâid olarak görenler zâid lafzını burada iki anlamda kullanmış olabilirler. Birincisi, *bânın* cümlelerin temel anlamına ek bir anlam katmadığını düşünebilirler veya varlığı ile yokluğunu bir görmüş olabilirler. İkincisi, *bânın* kendi anlamı dışında kullanıldığını varsayarak zâid görmüş olabilirler. Zemahşerî, *bânın* ilsâk anlamına geldiğini belirttiğine göre birinci ihtimal Zemahşerî’ye göre yanlıştır, haliyle *bânın* cümlede varlığı ile yokluğu bir görülemez. İkinci ihtimale gelince Zemahşerî’ye göre *bâ*, söz konusu âyette kendi aslî anlamlarından olan ilsâk anlamında kullanıldığı için yine zâid görülemez. Bu durumda Ferrâ, Ahfeş ve İbn Kuteybe’nin *bâ* harf-i ceri için zâid lafzını kullanmaları isabetli bir tercih olmamıştır. Bu durum, zâid harfleri belirlemede müfessirlerin benimsemiş oldukları dil ekollerinin, ilmî seviye ve birikimlerinin etkili olduğunu göstermektedir.

Ele alınan beş âyette geçen *bâ* harf-i cerinin zâid olup olmadığı konusunda müfessirler farklı görüştedirler. Yedi müfessirin ittîfâken zâid dediği *bâ* harf-i ceri bulunmamaktadır. Bir kısmının zâid gördüğü *bâ* harf-i cerini diğeri zâid görmemiş, bir kısmı da *bâyâ* zâid demekle birlikte âyetin anlamını tekit için geldiğini ifade etmiştir. *Bânın* zâid olduğu görüşünde olan bazı müfessirler, bunu Arap şiirleri ile istişhâd etmişlerdir.

2.2.2. Min Harf-i Ceri

“Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayıf etmeyeceğim.”⁷⁰ İbn Cüzey, âyette yer alan ikinci *min* harf-i ceri ile ilgili iki görüş bildirmiştir. Bir görüşe göre buradaki *min* harf-i ceri, cinsi beyan içindir. Zayıf bir görüşe göre ise öncesinde olumsuzluk edatı (لَا) geçmesinden dolayı zâiddir.⁷¹ İbn Cüzey’in ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla ona göre buradaki *min* zâid değildir. Ferrâ ve Ahfeş’e göre ise *min* harf-i cerinden önce nefiy edatı geçtiği için *min* harf-i ceri zâid ve *lağv* konumundadır.⁷² İbn Kuteybe, *minin* zâid olduğu yerler arasında söz konusu âyeti zikretmemiştir.⁷³ Zemahşerî’ye göre bu âyette zâid harf

⁶⁸ Bu tez ve sonra zikredilecek tezler, konunun başında zikredilen şu genellemenin husûsî halidir: Müfessirler zâid kelimesi ile Arap dilinde cümlede varlığı ile yokluğu bir olan yani cümlelerin temel anlamına ilave bir anlam katmayan (lügavî anlam) ya da kendi aslî anlamı dışında kullanılan harfi kastetmektedirler.

⁶⁹ Galâyîni, *Câmiü’l-dürûsi’l-Arabîyye*, 556.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/124.

⁷¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/174.

⁷² Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/242; Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/242.

⁷³ İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkilî’l-Kur’ân*, 157.

söz konusu değildir. Buradaki *min*, “عَامِلٌ” lafzı ile kastedilen; çalışan kişileri beyan içindir, yani çalışanlardan maksat; sadece erkekler değil erkek ve bayanlardır.⁷⁴ Râzî de buraki *min* harf-i cerinin ya beyân için olduğunu ya da Allah’ın ister erkek ister kadın olsun, hayırlı bir iş yapan hiç kimse- nin amelini boşa çıkarmayacağı anlamında öncesinde geçen olumsuz anlamı tekit için olduğunu belirtmiştir.⁷⁵ Nehhâs’a göre de *min* harf-i ceri vurgu ve dikkat çekmek için getirilmiştir. Onun naklettiği bir rivâyete göre Seleme (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)’e gelip “Ey Allah’ın Rasûlü! Hicret dolayısıyla kadınların elde ettikleri sevap hakkında Allah Teâlâ’nın bir beyanını göremiyorum” demişti. İşte bunun üzerine bu âyet inmiştir. Allah Teâlâ, Seleme’nin bu sorusuna açık bir cevap vererek “عَامِلٌ” lafzını tefsir etmek için *min* harf-i cerini getirmiş, böylelikle “عَامِلٌ” lafzına erkeklerin ve kadınların dâhil olduğunu açık bir beyanla ifade etmiştir.⁷⁶

Bu açıklamalarda şu noktaya dikkat çekmek gerekir: Ferrâ ve Ahfeş *min* harf-i cerinin öncesinde olumsuzluk edatı geçtiği için *min* harfin zâid olarak görmüş ancak Râzî, aynı gerekçeyi göstererek *min* harfinin tekit ifade ettiğini belirtmiştir. Bu da bir harfin zâid olup olmadığını belirlemede dilsel yaklaşımların etkili olduğunu göstermektedir.

Özetle, Ferrâ ve Ahfeş’e göre “مِنْ ذَكَرٍ” ifadesindeki *min* harfi zâiddir, diğer taraftan İbn Kuteybe, Nehhâs, Zemahşerî, Râzî ve İbn Cüzey’e göre ise zâid değil, beyân içindir.

“O, günahlarınızı bağışlamak ve sizi (ecelinizi) belli bir zamana kadar ertelemek için sizi (imana) çağırıyor.”⁷⁷ İbn Cüzey’in naklettiği zayıf bir görüşe göre buradaki *min* harf-i ceri zâiddir. İbn Cüzey, bu görüş karşısında Sîbeveyhi’nin görüşünü nakleder ki ona göre *min*, zâid değil, ba’ziyye (kısmîlik) anlamındadır. Buna göre ayetin anlamı; “Allah, bir kâfir Müslüman olduğu zaman onun daha önce işlemiş olduğu günahları affeder, Müslüman olduktan sonra işlemiş olduğu günahların affedilmesi ise O’nun dilemesine bağlıdır, onlardan bir kısmını bağışlar” şeklindedir.⁷⁸ Ferrâ, Ahfeş ve İbn Kuteybe bu görüşü destekler mahiyette, buradaki *min* harf-i cerinin zâid olduğuna dair görüş bildirmemiştir.⁷⁹ Zemahşerî de *min*’in ba’ziyye (kısmîlik) anlamında olduğunu ifade etmiştir. Buna göre söz konusu âyette kâfirlerin Allah’a ait olan haklarla ilgili günahlarının bağışlanacağı, insanlara yaptıkları haksızlıkların ise affedilmeyeceği kastedilmiştir. Zemahşerî’nin tespitine göre bahse konu olan ayetteki gibi (يَذُوعُكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ) Kur’ân’da kâfirlerin işlemiş oldukları günahların affedilmesi söz konusu edildiğinde kısmîlik ifade eden *min* harf-i ceri kullanılmıştır. Nitekim onların tüm günahları affedilmeyecektir. Diğer taraftan Müslümanların affedileceği ifade edilen âyetlerde kısmîlik ifade eden *min* harf-i ceri kullanılmamıştır. Buna da Saf sûresinde Müslümanlara hitâben söylenen يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ “(Bunu yapınız ki) Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere koysun”⁸⁰ âyeti örnek verilebilir.⁸¹

⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1174.

⁷⁵ Râzî, *Me’âni’l-Kur’ân*, 9/470.

⁷⁶ Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/528.

⁷⁷ İbrâhîm 14/10.

⁷⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/409.

⁷⁹ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/70; Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/406; İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkâli’l-Kur’ân*, 157.

⁸⁰ es-Saf 61/12.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/800.

Râzî âyette geçen *min* harf-i ceri ile ilgili “zâiddir, zâid değildir” vb. görüşlere yer verdikten sonra kendisi ayetteki *min*in zâid olmadığını, ba‘ziyye (kismîlik) veya bedel anlamına geldiğini savunur. Nitekim ona göre Kur’ân’da sıla (zâid) harf olduğunu söylemek, Allah’ın keliminde bir kelimenin gereksiz ve anlamsız olduğunu söylemeye götürür, akl-ı selîm bir kişi zarûret olmadıkça buna cevaz vermez. Bundan dolayı söz konusu İbrâhîm sûresi onuncu âyette de tevbe şartı olmaksızın iman ehli kişilerin küfür dışında bazı günahlarının bağışlanacağı vaat edilmiştir. Zira Allah’ın küfrü ancak tevbe ve iman etmekle bağışlayacağına dair icmâ oluşmuştur.⁸²

Özetle “مِنْ دُنُوبِكُمْ” âyetindeki *min* harf-i ceri, Ferrâ, Ahfeş, İbn Kuteybe, Nehhâs, Zemahşerî, Râzî ve İbn Cüzey’e göre zâid değildir, müfessirlerin çoğunluğuna göre ba‘ziyye içindir, zayıf bir görüşe göre ise zâiddir.

“آتَاوْنَ الْفَاجِسَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ” “Sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz?”⁸³ İbn Cüzey’e göre buradaki birinci *min* harf-i ceri zâid, ikincisi ise ba‘ziyye veya cins ifade etmektedir.⁸⁴

Zemahşerî’ye göre de ilk *min*, olumsuz anlamı tekit etmek ve istiğrâk/tansîs (tüm fertleri kapsama) anlamı vermek için zâid bir harftir. İkinci *min*, kismîlik içindir.⁸⁵ Râzî de Zemahşerî’nin bu görüşünü nakletmiştir.⁸⁶

Ferrâ, Ahfeş, İbn Kuteybe ve Nehhâs ise buradaki *min* harf-i cerinin zâid olduğuna dair görüş bildirmemişlerdir.⁸⁷

Özetle “مِنْ أَحَدٍ” lafzındaki *min* İbn Cüzey’e göre zâiddir, Zemahşerî’ye göre tekit ve istiğrâk için zâiddir, “مِنْ الْعَالَمِينَ” ifadesindeki *min* ise iki müfessire göre de zâid değildir. Râzî konu ile ilgili görüş nakletmiş kendi görüşünü açıkça bildirmemiştir. Ferrâ, Ahfeş, İbn Kuteybe ve Nehhâs’a göre âyette yer alan iki *min* harfi de zâid değildir.

“فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ” “Şimdi siz, Allah’ın azabından en ufak bir şeyi bizden savabilir misiniz?”⁸⁸ İbn Cüzey, burada birkaç görüş nakletmiştir. Birinci görüşe göre birinci *min* beyan, ikinci *min* ise kismîlik içindir. Ancak kuvvetli olan ikinci görüşe göre birincisinin beyan, ikincisinin ise zâid olduğu yönündedir. Buna göre anlam şu şekilde olur: “Siz, Allah’ın azabından bir şeyi bizden savuşturabilecek veya bizim yerimize ona katlanabilecek misiniz?”⁸⁹ Zemahşerî de önce “Birinci *min* beyan, ikinci *min* ise ba‘ziyye (kismîlik) içindir” demiş, akabinde “Her ikisinin de kismîlik için olması caizdir” sonucuna varmıştır. Râzî de bu görüştedir.⁹⁰ Bu durumda âyetin anlamı; “Allah’ın azabından bir parça olan şeyin bir kısmını üzerimizden savabilecek misiniz?” şeklindedir.⁹¹ Ferrâ,⁹² Ahfeş,⁹³ İbn Kuteybe⁹⁴ ve Nehhâs⁹⁵ söz konusu âyette geçen *min* harf-i cerleri-

⁸² Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 19/72-73.

⁸³ el-A'râf 7/80.

⁸⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/294.

⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/896.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 14/309.

⁸⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/386; Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/332; İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, 157; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 5/221.

⁸⁸ İbrahim 14/21.

⁸⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/411.

⁹⁰ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 19/83.

⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/814.

⁹² Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/75.

⁹³ Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/406.

nin zâid olduğuna dair görüş bildirmemiştir. Her ne kadar İbn Cüzey, “âyette geçen ikinci *min* harf-i ceri zâiddir” görüşünü kuvvetli bir görüş olarak nakletse de diğer müfessirlerin bunu desteklememesi nedeniyle bu görüşün zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Bu durumda zikredilen müfessirler içerisinde sadece İbn Cüzey “*مِنْ شَيْءٍ*” ifadesindeki *min* zâid olduğunu savunmuştur.

“*قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ*” (Ey Peygamber!) Mümin erkeklere, gözlerini (barama bakmaktan) sakınmalarını söyle.⁹⁶ İbn Cüzey'e göre buradaki *min* harf-i ceri kısmîlik içindir. Amaç, gözü haramdan sakınmak, helal olan şeyleri seyirle yetinmektir. Yahut buradaki kısmîlik, “İlk bakış mahzurlu değildir, bundan sonraki bakışlar yasaktır” anlamına gelir. Diğer taraftan İbn Cüzey, Ahfeş'in *min* harf-i cerine zâid dediğini de nakletmiştir.⁹⁷ Ancak Sîbeveyhi bunu kabul etmemiş,⁹⁸ Zemahşerî ve Râzî de *min* kısmîlik için geldiğini belirtmiştir.⁹⁹ Bu görüşlerden farklı olarak Nehhâs, *min* beyan için geldiği kanaatindedir.¹⁰⁰ Ferrâ¹⁰¹ ve İbn Kuteybe¹⁰² de bu âyetteki *min* zâid olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır.

Hülâsaten “*مِنْ أَبْصَارِهِمْ*” ifadesinde geçen *min* harf-i ceri, sadece Ahfeş'e göre zâiddir, Ferrâ ve İbn Kuteybe'ye göre zâid değildir, Nehhâs'a göre beyan, Zemahşerî, Râzî ve İbn Cüzey'e göre ise kısmîlik içindir.

“*وَيُنزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ*” (Allah, gökten yani oradaki bazı bulut dağlarından dolu indirir).¹⁰³ İbn Cüzey'e göre “*مِنْ جِبَالٍ*” ve “*مِنَ السَّمَاءِ*” ifadelerindeki *min*, gayenin başlangıcını ifade etmek içindir. “*مِنْ جِبَالٍ*” ifadesindeki *min* aynı zamanda ilkinden bedeldir, kısmîlik ifade etmek için de olabilir ve “*يُنزِّلُ*” fiilinin mef'ûlüdür. “*مِنْ بَرَدٍ*” kavlindeki *min* ise, beyan yahut kısmîlik içindir.¹⁰⁴ Bu durumda “*يُنزِّلُ*” fiilinin mef'ûlü olur. Ahfeş'e göre “*مِنْ بَرَدٍ*” ifadesindeki *min* zâiddir. Ancak bu görüş zayıftır.¹⁰⁵ Zemahşerî ve Râzî'ye göre birinci *min*, gayenin başlangıcını bildirir, zira inişin başlangıcı semadır. İkincisi kısmîlik ifade eder. Çünkü Allah'ın indirdiği şey semadaki o dağların bir kısmıdır. Üçüncü *min* ise beyan (açıklamak) içindir, nitekim o dağın cinsi, dolu dağıdır.¹⁰⁶ Ferrâ ve Nehhâs bu âyetin tefsirini yapmış ancak âyette geçen *min* harf-i cerlerinin zâid olduğuna dair bir görüş bildirmemişlerdir.¹⁰⁷ İbn Kuteybe de zâid harflerin olduğu yerler arasında bu âyetteki *min* harf-i cerini zikretmemiştir.¹⁰⁸

⁹⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkilî'l-Kur'ân*, 157.

⁹⁵ Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/524.

⁹⁶ en-Nûr 24/30.

⁹⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/66.

⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/730; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 23/360.

⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/730; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 23/360.

¹⁰⁰ Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/520.

¹⁰¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/249.

¹⁰² İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkilî'l-Kur'ân*, 157.

¹⁰³ en-Nûr 24/43.

¹⁰⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/73.

¹⁰⁵ Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/544; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/73.

¹⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/768; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 24/405.

¹⁰⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/241; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/524.

¹⁰⁸ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkilî'l-Kur'ân*, 157.

Bu durumda “مِنْ بَرْدٍ” ifadesindeki *min* sadece Ahfeş’e göre zâiddir, Zemahşerî, Râzî ve İbn Cüzey’e göre ise beyan içindir. Ferrâ, İbn Kuteybe ve Nehhâs’a göre de söz konusu âyette zâid harf yoktur.

Min harf-i ile ilgili zikredilen görüşleri değerlendirmeye geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, *min* harf-i ceri aslî olarak bir şeyin başlangıcını (ibtidâü’l-gâye) ifade eder ayrıca cümletü’l-gâye, kısmîlik, cinsi beyân ve sebep için kullanılır.¹⁰⁹ İbn Cüzey, ele alınan altı âyette geçen on tane *min* harf-i cerinin ikisine zâid, dördüne beyan, ikisine ba’ziyye demiş, ikisinin ise gayenin başlangıcı için geldiğini ifade etmiştir. İbn Cüzey’in iki yerde *min* harf-i cerine zâid demekle yetinmesi ve cümledeki bir anlamından bahsetmemesi, “*Min* harf-i ceri, cümlenin temel anlamına ilave bir anlam katmadığında zâid olur” tezine mutabıktır. Öte yandan “*Min* harf-i ceri kendi aslî anlamı dışında kullanıldığında zâid olur” tezine mutabık değildir. Nitekim bu tez, İbn Cüzey için doğru olsaydı İbn Cüzey’in *min* harf-i cerine zâid dediği iki yerde *minin* aslî anlamı dışında cümlede kullanıldığı anlamı belirtmesi gerekirdi. O halde İbn Cüzey, zâid kelimesini lügavî anlamda kullanmakta ve bununla cümlenin temel anlamına bir anlam katmayan harf anlamını kastetmektedir. Dikkat çeken bir husus da İbn Cüzey’in *min* harf-i cerine zâid dediği bir yerde tek kalması, hiçbir müfessirin bu görüşte olmamasıdır.

Zikredilen diğer müfessirlerin yaklaşımı da göz önünde bulundurularak genel bir değerlendirme yapıldığında ele alınan altı âyette geçen on *min* harf-i cerinin zâid olup olmadığı konusunda müfessirler farklı görüştedirler. Söz konusu yerlerde müfessirlerin ittifâken zâid dedikleri bir yer bulunmamaktadır. Bir kısmının “zâid” dediği *min* harf-i cerine diğeri “zâid değil” demiştir. Bunun da ötesinde aynı gerekçeye dayanarak bazı müfessirlerin *min* harf-i cerine “zâid”, bazı müfessirlerin “zâid değil” dediği görülmektedir. Yine iki yerde geçen *min* harf-i cerine sadece Ahfeş “zâid” demiş, hiçbir müfessir bu konuda onu desteklememiştir. Bu da Ahfeş’in Kur’ân’da zâid harfin varlığını savunan öncü isimlerden biri olduğunu göstermektedir. Husûsen belirtmek gerekir ki, Zemahşerî bir âyette *mine* zâid demekle birlikte (مِنْ أَحَدٍ), bunun âyetin anlamını tekit etmek ve istiğrâk anlamı için geldiğini ifade etmiştir. Aslında *min* harf-i cerinin aslî anlamları içerisinde daha önce de zikredildiği gibi istiğrâk anlamı yoktur. Zemahşerî’nin *min* harf-i cerinin istiğrâk anlamına geldiğini ifade ederek *min* harfine zâid demesi, harf-i cerin kendi anlamı dışında kullanıldığında o harfin zâid harf olarak görülmesi görüşü ile uyuşmaktadır.

2.2.3. Lâm Harf-i Ceri

وَأَذْبُوْنَا لِأَبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ “(Hatırla) hani bir zamanlar Kâbe’nin yerini İbrahim’in yerleşmesi için hazırlamıştık.”¹¹⁰ İbn Cüzey’e göre âyette geçen “بَوَأْنَا” fiili geçişli olması için muda’af yapılmış ve تَبَوُّؤُا الْمَوْمِنِينَ “Mü’minleri savaş meydanına yerleştirdin”¹¹¹ âyetinde olduğu gibi “yerleştirdik/hazırladık” manasında kullanılmıştır. Ancak “بَوَأْنَا” fiilinin “لِأَبْرَاهِيمَ” ifadesindeki *lâm* ile geçişli olmasından dolayı bu mana burada sorunlu olur, nitekim fiil kendi başına geçişlidir. Bundan dolayı bir görüşe göre *lâm* burada zâiddir.¹¹² Ahfeş söz konusu âyetin tefsirine yer vermez.¹¹³ Ferrâ ise *lâma* zâid deme-

¹⁰⁹ Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm en-Nahvî, *Mugni’l-lebîb an kütübi’l-e’arib* (Dımaşk: Dârü’l-Fikr, 1985), 275; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/43; Galâyînî, *Câmiü’d-dürüsi’l-Arabîyye*, 557.

¹¹⁰ el-Hacc 22/26.

¹¹¹ Âli İmran 3/121.

¹¹² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/37.

¹¹³ Ahfeş, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/451.

mekle birlikte âyetin lâmsız geldiğinde de anlamın doğru olacağını söylemektedir.¹¹⁴ Diğer taraftan İbn Kuteybe,¹¹⁵ Zemahşerî¹¹⁶ ve Râzî¹¹⁷ lâmn burada zâid olmadığı görüşündedir. Nehhâs da Yûnus sûresi doksan üçüncü âyette “وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأً صِدْقٍ” *“Andolsun, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirdik”*¹¹⁸ fiilinin lâm harf-i ceri almadan kullanıldığını, Hacc sûresindeki “وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ... (Hatırla) hani bir zamanlar İbrâhim'in yerleşmesi için hazırlamıştık”¹¹⁹ âyetinde ise “بَوَّأْنَا” fiilinin lâm ile kullanıldığını belirterek ikisi arasında anlam yönüyle şöyle bir fark olduğunu söylemiştir. Lâm ile kullanıldığı yerde âyetin anlamı; “Biz İbrâhim'e Beytullah'ın bulunduğu bölgeyi kalacak bir yer olarak hazırladık” şeklindedir. Yûnus sûresi doksan üçüncü âyette ise böyle bir anlam yoktur.¹²⁰

Bu durumda “لِإِبْرَاهِيمَ” kelimesindeki lâm harf-i ceri, İbn Kuteybe, Nehhâs, Zemahşerî ve Râzî'ye göre zâid değil, İbn Cüzey'in naklettiği zayıf bir görüşe göre zâiddir. Ferrâ'ya göre ise “لِإِبْرَاهِيمَ” lafzının müsnedi “بَوَّأْنَا” fiili, lâmlı ve lâmsız kullanılabilir, anlamda bir farklılık olmaz.

“قُلْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفٌ لَّكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ” *“De ki: Çabucak gelmesini istediğiniz şeyin (azabın) bazısı yakında başınıza gelecektir.”*¹²¹ İbn Cüzey'e göre “رَدِفٌ لَّكُمْ” *“Sizî azap izler/azap başınıza gelir”* ifadesindeki lâm zâiddir. Yahut “رَدِفٌ” fiili lâm ile geçişlilik ve yakın olma anlamı içerir.¹²² Ferrâ, lâma zâid dememiş, bununla birlikte “رَدِفٌ لَّكُمْ” ifadesinin “رَدِفْكُمْ” kelimesi ile aynı anlama geldiğini belirtmiştir.¹²³ Ahfeş de söz konusu ifade hakkında “Zannederim ‘رَدِفْكُمْ’ anlamındadır” demiştir.¹²⁴ İbn Kuteybe'ye göre söz konusu âyette yer alan lâm harf-i ceri zâid harflerden değildir.¹²⁵ Nehhâs da lâmn cümleye (azabın) yakın olma anlamı kattığını “رَدِفٌ لَّكُمْ” ifadesinin “اقترب لكم” anlamına geldiğini belirtmiştir.¹²⁶ Âyet şu anlama gelir: Onlar, “Bu tehdit ettiğiniz azap ne zaman gelecek?” sözleriyle aslında azabın hemen gelmesini isterler. Onlara “Hemen gelmesini talep ettiğiniz azabın bir kısmı yakında başınıza gelecektir” denilir. Bu azap, onların Bedir günü öldürülmeleridir.¹²⁷ Zemahşerî ve Râzî'ye göre ise bu âyetteki lâm tıpkı التَّهْلُكَةَ إِلَى التَّهْلُكَةِ *“Kendi ellerinizle tehlikeye atmayın”*¹²⁸ âyetindeki bâ gibi tekit için eklenmiştir.¹²⁹

Bu durumda Ferrâ ve Ahfeş'e göre “رَدِفٌ لَّكُمْ” ifadesindeki lâm harf-i ceri, cümleye bir anlam katmaz. İbn Kuteybe'ye göre zâid değildir. Zemahşerî ve Râzî'ye göre tekit için gelmiştir. İbn Cüzey'e göre ise lâm ya zâiddir ya da Nehhâs'ın da savunduğu gibi “رَدِفٌ” fiilini geçişli kılmış ve yakınlık anlamı vermiştir.

¹¹⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/223.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, 157.

¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/528.

¹¹⁷ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 23/218.

¹¹⁸ Yûnus 10/93.

¹¹⁹ el-Hacc 22/26.

¹²⁰ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/396-397.

¹²¹ en-Neml 27/72.

¹²² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/107.

¹²³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/222; 2/78.

¹²⁴ Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/467.

¹²⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, 157.

¹²⁶ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 5/147.

¹²⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/107.

¹²⁸ el-Bakara 2/195.

¹²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/1134; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 24/569.

“De ki: ‘Bana, dini Allah’a hâs kılarak O’na kulluk etmem’ emredildi.”¹³⁰ İbn Cüzey’e göre burada *lâm* harfinin zâid veya sebep için olması câizdir. Bu durumda da mef’ûl mahzûf olur.¹³¹ Ahfeş âyetin tefsirini yapmış ancak zâid olduğuna dair görüş bildirmemiştir.¹³² Ferrâ ve Nehhâs âyetin tefsirine yer vermemiştir.¹³³ Zemahşerî, “أَرَدْتُ لِأَنْ أَفْعَلَ” şeklindeki kullanımlarda *lâmn* mezîd kabul edilebileceğini zira Kur’ân’da مَنْ الْمُسْلِمِينَ “Bana Müslümanlardan olmam emredildi”¹³⁴ şeklinde *lâmsız* kullanılmasının bunun delili olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵ Râzî ve İbn Kuteybe’ye göre âyette yer alan *lâm* harf-i ceri zâid harflerden değildir.¹³⁶

Bu durumda “لِأَنْ أَكُونَ” ifadesindeki *lâm*, Ahfeş, İbn Kuteybe ve Râzî’ye göre zâid değildir. Zemahşerî’ye göre mezîd (zâid) ve İbn Cüzey’e göre de zâid olması câizdir.

Lâm harfi ile ilgili değerlendirme yapmadan önce *lâm* harf-i cerinin aslî anlamlarını zikretmek gerekir. *Lâm* harfi aitlik (mülkiyet), ihtisas, istihkâk (hak etme), istigâse, ta’lîl (sebebiyyet) ve bazen âmîl zayıf olduğunda fiili geçişli (müteaddî) kılmak içindir.¹³⁷ İbn Cüzey, ele alınan üç âyette geçen *lâm* harf-i cerine doğrudan “zâiddir” dememiştir. Bunlardan iki âyette geçen *lâma* bir veche göre zâid demenin mümkün olduğunu ifade etmiş, bir yerde de *lâmn* müsnedi olduğu fiil ile ilgili yapmış olduğu açıklamayı teyit için *lâmn* zâid olduğuna dair görüşe yer vermiştir. İbn Cüzey, farklı gerekçelerle üç âyette geçen *lâma* zâid demeyi imkân dâhilinde görmüştür. *Lâma* zâid dediği yerlerde *lâmn* kendi anlamları dışında cümlede (tekit vb.) herhangi bir anlama geldiğini de belirtmemesi, “*Lâm* harfi cümlenin temel anlamına ilave bir anlam katmadığında zâid olur” tezine mutabıktır. Nitekim İbn Cüzey, söz konusu âyetlerde *lâmn* kendi anlamı dışında bir anlamdan da bahsetmemiştir. Diğer taraftan “*Lâm* harfi, kendi anlamı dışında kullanıldığında zâid olur” tezine uymadığı görülür. Buna uyması için *lâmn* kendi anlamları dışında cümlede kullanıldığı anlamı belirtmesi gerekirdi. Bu durumda İbn Cüzey’in *lâmn* salt zâid gördüğü yerlerde bununla ya cümlenin temel anlamına ilave bir anlam katmayan harf ya da cümlede varlığı ile yokluğu bir görülen harf (lügavî) anlamını kastettiği söylenebilir.

İbn Cüzey dışındaki müfessirlerin çoğu ele alınan üç âyetin ikisindeki *lâm* harf-i cerinin zâid olmadığına dair görüş bildirirken azınlıkta kalan diğer müfessirler açıkça görüş bildirmemiştir. Şöyle ki, söz konusu iki âyette geçen *lâma* İbn Kuteybe, Nehhâs, Râzî ve Zemahşerî “zâid değildir” demiş, Ferrâ ve Ahfeş ise fiilin *lâmlı* ve *lâmsız* kullanılabilceğini ve anlamda bir farklılığın olmayacağını ifade etmiş, doğrudan “zâiddir veya değildir” dememiş, bu konuda çekimser davranmıştır. Bir âyette geçen *lâma* Ahfeş, İbn Kuteybe ve Râzî “zâid değildir” derken Zemahşerî zâid lafzını kullanmak yerine *mezîd* lafzını tercih etmiştir. Zemahşerî “زَيْدٌ لَكُمْ” ifadesindeki *lâmn* tekit için geldiğini ifade etmiş *lâmn* mezîd (zâid) olarak görmemiştir. Bu durum, *lâmn* kendi anlamları dışında kullanıldığında zâid görülmesi tezi ile çelişmektedir. Görüldüğü üzere *lâm* harf-i cerinin aslî anlamlarında tekit manası yoktur. *Lâm* harfi kendi anlamları dışında kullanılmasına rağmen Zemahşerî *lâma* zâid dememiş, sadece tekit ifade ettiğini söylemiştir. Zikredilen genellemeye göre Zemahşerî’nin *lâma* zâid (mezîd) demesi gerekirdi. Bu da müfessirler hakkında öne sürülen

¹³⁰ ez-Zümer 39/12.

¹³¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/218.

¹³² Ahfeş, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/494.

¹³³ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/414; Nehhâs, *Meâni’l-Kur’ân*, 6/161.

¹³⁴ Yûnus 10/72. Diğer örnekler için bk. Yûnus 10/104; el-Enâm 6/14.

¹³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/910.

¹³⁶ İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkîli’l-Kur’ân*, 157; Râzî, *Mejâtübü’l-gayb*, 26/432.

¹³⁷ İbn Hişâm *Mugni’l-lebîb*, 275; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/42; Galâyînî, *Câmi’ü’l-dürûsi’l-Arabîyye*, 566.

tezin doğru olmadığını ve müfessirler arasında zâid harfleri belirlemede mütâbakat edilen, ilmî bir kriter olmadığını göstermektedir. Bir de Zemahşerî, "لَا نَأْكُونَ" ifadesindeki *lâmn* zâid olduğunu ifade ederken buna gerekçe olarak *lâmn* aslî anlamları dışında kullanılmasını değil başka bir âyetteki *lâmsız* kullanımı delil olarak göstermiştir. Bu da Zemahşerî'nin bir harfî zâid harf olarak değerlendirirken aslî anlamları dışında kullanılmış olmasını kesin gerekçe olarak görmediğini ve âyetlerdeki kullanımı da esas aldığını göstermektedir. Kimi müfessirlerin âyette geçen harfî zâid görüp bunu Arap şiirleri ile istişhâd ederken Zemahşerî'nin zâid gördüğü bir harfî Kur'ân ile istişhâd etmesi takdire şayan bir metottur. Bir harfî zâid olduğu iddia ediliyorsa da bunun dayanağı yine Kur'ân olmalı, Arap şiiri olmamalıdır.

2.2.4. Kâf Harf-i Ceri

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ "Hiçbir şey O'nun bir benzeri değildir"¹³⁸ Âyette geçen "كَمِثْلِهِ" kelimesinde iki teşbih sözcüğünün (ك ve مِثْلٌ) bulunması nedeniyle müfessirler arasında *kâf* harfinin zâid olup olmadığı konusunda tartışma yaşanmıştır.

İbn Cüzey'in belirttiğine göre âlimlerin çoğunluğuna göre *kâf* harfî tekit için zâiddir. Ona göre "مِثْلٌ" lafzı, "هُوَ" zamirinin yerine konmuştur. Anlamı da "ليس كهو شيء" /Hiçbir şey O'nun gibi değildir" şeklindedir.¹³⁹ Ferrâ, "ك/kâf" ve "مِثْلٌ/misli" sözcüklerini bir kelimedede kullanmanın Arapların bir kullanımı olduğunu ve anlamlarının aynı olduğunu ifade etmiş, "zâiddir veya değildir" şeklinde bir değerlendirme yapmamıştır.¹⁴⁰ Ahfeş ve İbn Kuteybe'ye göre söz konusu âyette yer alan *kâf* harfî, zâid harflerdendir.¹⁴¹ Nehhâs'a göre ise tekit için zâiddir.¹⁴²

Zemahşerî ve Râzî'ye göre benzerlik ifade eden "ك/kâf" ve "مِثْلٌ/misli" sözcükleri mübâlağa için bir arada kullanılmıştır. Araplar birinin çok cömert olduğunu mübâlağa ile ifade etmek için kinâye sanatını kullanarak "Senin gibi biri cimrilik etmez" derler. Burada da Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini mübâlağa ile ifade etmek için kinâyeli bir kullanım vardır.¹⁴³ Râzî'nin naklettiği kayda değer bir görüşe göre de "كَمِثْلِهِ" ifadesi sıfat ve zâtının mâhiyeti yönüyle Allah'a benzerliği nefiy için getirilmiştir. Bu ifadedeki "ك/kâf" harfî sıfat yönüyle, "مِثْلٌ/misli" lafzı ise zâtının mâhiyeti yönüyle hiçbir varlığın Allah Teâlâ'ya benzemesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.¹⁴⁴

Hülasaten "كَمِثْلِهِ" lafzındaki *kâf* harfî, Ahfeş ve İbn Kuteybe'ye göre zâid, Nehhâs'a göre tekit için zâiddir, İbn Cüzey, kendi görüşünü açıkça beyan etmemekle birlikte çoğunluğun tekit için zâid dediği görüşü ilk görüş olarak nakletmiştir. Zemahşerî ve Râzî'ye göre zâid değil mübâlağa için gelmiştir.

Kâf harfî aslen teşbih, ta'lîl ve "على/alâ" harf-i ceri anlamında kullanılır. İbn Cüzey'in söz konusu âyette geçen *kâf* harfine *tekit için zâid* demesi "*Kâf* harfî, cümlede kendi anlamı dışında kullanıldığında zâid olur" tezine muvâfıktır. Nitekim İbn Cüzey, *kâf* harfinin aslî anlamlarında

¹³⁸ eş-Şûra 42/11.

¹³⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/245.

¹⁴⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/85.

¹⁴¹ Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/330, 331; İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, 157.

¹⁴² Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 6/297.

¹⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/1166; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 27/584.

¹⁴⁴ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 27/582.

tekit anlamı olmadığı için bu harfî zâid olarak görmüştür. Zemahşerî'nin *kâf* harfini zâid olarak görmeyip sadece mübâlağa için geldiğini söylemesi söz konusu teze uymaz. Zemahşerî'nin de söz konusu teze göre *kâfi* zâid olarak görmesi ve mübâlağa için zâid demesi gerekirdi. Ancak Zemahşerî, *kâfi* burada zâid olarak görmemiştir.

3. Genel Değerlendirme

Müfessirlerin zâid harf-i cerlere yaklaşımında iki hususun değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bunlardan biri; müfessirlerin âyetlerde geçen harf-i cerler için lügavî anlamda zâid lafzını kullanmaları, bir diğeri de zâid harf-i cerin olduğu düşünülen âyetlere Arap şiiri ile istişhâd etmeleridir.

Bilindiği üzere abdest âyeti olarak bilinen Mâide sûresi altıncı âyetteki “أَرْجُلَكُمْ” kelimesinin âmili “بُرُءُكُمْ” kelimesinin başında bulunan *bâ* harfi kabul edildiğinde “أَرْجُلَكُمْ” şeklinde *lâm* harfinin esresi ile “ayaklarınızı mest edin” anlamına gelmektedir. Ancak “أَرْجُلَكُمْ” kelimesinin âmili “اغسلوا” kelimesi kabul edildiğinde “ayaklarınızı yıkayın” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir kelimedeki hareke değişikliği bile âyetin anlamını ve âyetten çıkarılan hükmü değiştirirken harflerin varlığı ve yokluğunun cümlenin anlamını elbette değiştirmesi gerekir.¹⁴⁵ Yine Kur’ân’da eş anlamlı olduğu düşünülen kelimeler arasında her açıdan anlam birliğinin bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Korku ifade eden *havf*, *ru’b*, *haşyet*, *feza’* *rav’* gibi kelimelerin aralarında anlam farklılığı bulunmaktadır.¹⁴⁶ İsim ve ibaredeki farklılık mananın da farklı olmasını gerektirir. Hikmet sahibi Allah her bir harfî ve kelimeyi yerli yerinde kullanmış gereksiz ve anlamsız hiçbir kelime kullanmamıştır.¹⁴⁷ İbn Atıyye bu durumu şu şekilde ifade eder: “Kur’ân’dan bir kelime çıkarılsa ve onun yerine koymak için Arap dili taransa ondan daha güzel bir kelime bulunamaz.”¹⁴⁸ Diğer taraftan Kur’ân’ın bize hitap eden dünyevî anlam boyutu olduğu gibi uhrevî bir boyutu da vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) bir hadislerinde buna dikkat çekmiştir. “Kim Allah’ın kitabından bir harf okursa, onun için bir hasene (sevap) vardır. Her bir hasene için ise on misli sevap vardır. Ben ‘Elif, Lâ, Mim’ bir harftir demiyorum. ‘Elif’ bir harf, ‘Lâ’ bir harf, ‘Mim’ bir harftir.”¹⁴⁹ Sevap kazanma cihetinden düşünüldüğünde de bir âyette geçen harf zâid görülemez. Kur’ân’da kusursuz bir lafız-mana dengesi olup ne eksiklik ne de fazlalık söz konusudur. Zikredilen bu bilgilerden mülhem şunu ifade etmek gerekir ki, Kur’ân’da her harf-i cerin kendine özgü bir delâleti vardır. Bir âyetin harf-i cerli ve harf-i cersiz kullanımı arasında beşer aklı ister idrâk etsin ister etmesin mutlaka ince bir fark, ince bir çizgi vardır.¹⁵⁰ İbn Dürüsteveyh’in (ö. 347/958) de ifade ettiği gibi “Harf-i cerlerin birbirlerinin yerine kullanılmasına cevaz vermek, dilin bakiyatını ortadan kaldırmak ve dildeki hikmeti ifsat etmek demektir.”¹⁵¹ Harf-i cerli ve harf-i cersiz kullanılan bir âyete aynı şekilde meal vermek, metin sadakatini

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmîl-Kur’ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları), 6/99.

¹⁴⁶ Ali Galip Gezgin, “Eşanlamlılık Bağlamında Kur’ân’da ‘Korku’ İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2003), 38-40.

¹⁴⁷ Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl Askerî, *el-Furûkûl-lugaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dârü’l-İlim, ts.), 22.

¹⁴⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 1/52.

¹⁴⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Beirut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1998), “Fezâilü’l-Kur’ân”, 16.

¹⁵⁰ Konu ile ilgili örnek ve geniş açıklamalar için bk. Celalettin Divlekci, “Fadl Hasen Abbâs’a Göre Kur’ân’ın Edebi/Beyânî Pıcazı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/1 (2021), 396; Ali Necdi Nasıf, “Kur’ân-ı Kerim’deki Zâid Harflerin Sırları”, çev. M. Fatih Kesler, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 33-34.

¹⁵¹ İbn Askerî, *el-Furûkûl-lugaviyye*, 24.

den de ayrılmak anlamına gelir. Şayet kişinin ilmî birikimi bunu idrak etmeye yetmiyorsa harf-i cerin cümlede varlığı ile yokluğunun bir olduğunu veya cümlenin anlamına bir şey katmadığını ileri sürmemesi gerekir. Nitekim âlimler de Kur’ân’ın tüm inceliklerini anlamış değillerdir. İbn Abbâs’ın Kur’ân’ın tefsiriyle ilgili yapmış olduğu tasnif de bunu doğrular niteliktedir. Ona göre tefsir dört türdür: Herkesin anlayabileceği açık ve anlaşılır tefsir. Araplar’ın kendi dilleri vasıtasıyla bilecekleri tefsir. İlimde rûsûh sahibi olanların bileceği tefsir. Sadece anlamını tam manasıyla Allah’ın bileceği tefsir.¹⁵² Buradan anlaşıldığı gibi ilimde rûsûh sahibi âlimlerin bile tam anlamını idrak edemeyecekleri âyetler vardır. Müfessirlerin de âyetlerden anladıklarını tefsir edip anlamını tam idrak edemedikleri ifadelerde “En iyisini Allah bilir” deyip tevakkuf etmeleri gerekirdi. Bir de hangi harfin zâid olduğu konusunda hangi müfessir esas alınacak, hangi ilmî kriter göz önünde bulundurulacaktır? Bu da muğlak bir konudur. Diğer taraftan Kur’ân’ın fesâhat; âyetlerin kusursuz ve açık olması,¹⁵³ îcâz; az sözle çok mana ifade etmesi,¹⁵⁴ bedî; edebî sanatlarla örülü, mâna bakımından kâmil ve kelimelerin kendi içerisinde bir âhenge sahip olması gibi nitelikleri vardır.¹⁵⁵ Şayet bazı âlimlerin zâid lafzı ile kastettiği gibi Kur’ân’da varlığı ile yokluğu bir olan harfler bulunsaydı Kur’ân, fesâhat, îcâz ve bedî sanatlarında zirvede olmazdı. Ayrıca Kur’ân’da zâid bir harfin olması, Kur’ân’ın kutsiyetine ve hikmet dolu bir kitap oluşuna ters düşerdi. Şunu da unutmamak gerekir ki, lafızlar, anlamlara delâlet eder, lafızlardaki harfler arttığında lafzın, daha fazla manaya delâlet etmesi zorunludur,¹⁵⁶ aynı şekilde bir cümledeki harf sayısı arttığında da cümlenin delâlet ettiği anlam artar. Zâid olduğu söylenen harfler, cümlenin anlamını tekit eder, sözü güzelleştirir ve belîğ hale getirir.¹⁵⁷ Râzî’nin belirttiği gibi Kur’ân’daki her bir harfin ve hareketin bir anlamı vardır. Ancak insan aklı, bunların bir kısmını anlasa da çoğunu idrak edemez. Zira insana ilimden çok az bir şey verilmiştir.¹⁵⁸

Değerlendirilmesi gereken konulardan biri de bazı müfessirlerin, âyette geçen bir harfi zâid gördükten sonra bunu Arap şiiri ile istişhâd etmeleridir. Şu bir gerçektir ki, Kur’ân Arapça nâzil olmakla birlikte Arapça kelimelere yeni anlamlar yüklemiş, kendine özgü kullanımlar ortaya koymuş ve kendine has ifade üslûbu ile insanlara hitap etmiştir. Her ne kadar Kur’ân, Arapça inmiş olsa ve dolayısıyla birçok hitapta Arapların kullanmış olduğu üslûbu kullansa da Kur’ân, Arap dili için kesin bir ölçü iken Arapça, Kur’ân için her daim uyulması gereken kesin bir ölçü değildir.¹⁵⁹ Salt Araplar’ın kullanımını esas alıp Kur’ân Arapça’sını, fesâhat, îcâz, bedî ve belâgat anlamında Arapların dil seviyesine indirmek ve Arapların şifâhen konuştuğu Arapça’dan ibaret görmek, Arapça’yı Kur’ân için mihenk taşı görmek muhakkik âlimlerin işi değildir. Nitekim Kur’ân’ın kendisine has dilsel özelliklerinin ve yapısının olduğunu Kur’ân kıraatine hasredilen tecvid ilmi de açıkça ortaya koymaktadır. Râgıp el-İsfehânî Kur’ân’ın Arap diline üstünlüğünü şu şekilde ifade etmiştir: “*Kur’ân kavramları Arap kelamının özünü, en mutedil ve en değerli olanıdır. En büyük şair ve belagat*

¹⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/70; Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1998), 2/8.

¹⁵³ Mustafa Çuhadar, “Fesâhat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/423.

¹⁵⁴ M.A. Yekta Saraç, “İcâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/392.

¹⁵⁵ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/320.

¹⁵⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/34.

¹⁵⁷ Yüksel, “Dilbilim Açısından Kur’ân’da Zâid Harfler”, 172.

¹⁵⁸ Râzî, *Mejâtibü’l-gayb*, 25/53.

¹⁵⁹ Muhammed Recia Gündüz, “Dr. Âişe Abdurrahman’ın Kur’ân’daki Bazı Ziyade Harflerle Müteradif Kelimeler Hakkındaki Metoduna Eleştirel Bir Bakış”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2015), 191.

ustalarının nazım ve nesirlerinde daima başvurdukları kaynaktır. Onlardan doğan ve türetilenlerin dışında kalan kavramlar, ona kıyasla meyvelerin içi ile kabuğu, hurmanın kendisiyle çekirdeği, buğdayın özü ile kepeği gibidir”¹⁶⁰.

Sonuç

İbn Cüzey’in Kur’ân’da *bâ*, *min*, *lâm* ve *kaf* olmak üzere dört harf-i cer hakkında zâid olup olmadığına dair değerlendirme yaptığı, zikri geçen harf-i cerler dışındaki on altı harf-i cerin zâid olup olmadığına dair bir değerlendirme yapmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İbn Cüzey’in, zâid harfleri ifade etmek için kendisinden önceki bazı müfessirlerin kullandıkları *sıla*, *mezîd*, *lağv* kelimelelerini kullanmadığı, zâid harf tabirini kullandığı saptanmıştır. İbn Cüzey’in “zâid harf” dediği yerlerde zâid lafzını lügavî anlamda kullandığı, dolayısıyla zâid harfle cümlenin temel anlamına ek bir anlam katmayan, diğer bir ifadeyle cümlede varlığı ile yokluğu bir görülen harfi kastettiği, nahivcilerin kullanımını da esas almadığı görülmüştür. İbn Cüzey’in bir harfin *zâid* olduğunu belirtip cümledeki anlamını açıklamaması, “Harf-i cerler (*bâ*, *min*, *lâm*) cümlenin temel anlamına ilave bir anlam katmadığında zâid olur” tezini doğruluğunu kanıtlarken, “Harf-i cerler kendi aslî anlamları dışında kullanıldığında zâid olur” tezinin doğru olmadığını göstermektedir. Nitekim bu tür yerlerde İbn Cüzey’in harflerin kendi aslî anlamları dışında bir anlamda kullanıldığını iddia etmediği tespit edilmiştir.

Kur’ân’da *bâ*, *min*, *lâm* ve *kâf* harf-i cerlerinin geçtiği, toplamda on dokuz yerde bu harflerin zâid olup olmadığına dair yaptığı değerlendirmede İbn Cüzey’in *bâ* ve *min* harf-i cerlerinin geçtiği dört yerde (مِنْ أَحَدٍ - مِنْ شَيْءٍ - بِجِدْعٍ - بِأَيْدِيكُمْ) doğrudan zâid, *bânın* geçtiği bir yerde (بِالدُّهْنِ) esas aldığı kıraate göre zâid, *lâmın* geçtiği üç yerde (زَيْفٌ لَكُمْ - لِأَنَّ أَكُونَ - لِأَبْرَاهِيمَ); *lâma* bir veche göre zâid, bir yerde müsnedi olduğu fiilin anlamına göre zâid, bir yerde de *zâid demeyi* câiz kabul ettiği tespit edilmiştir. Bir yerde de (كَمَثَلِهِ) kendi açıkça görüş beyan etmeden *kâf* harf-i cerinin tekit için zâid olduğu görüşünü nakletmektedir. Bir harf-i cerin zâid olduğunu belirlemede dilsel yaklaşımların, cümlede yapılan takdirlerin, kıraatlerin, ilmî birikimin ve şahsî tercihlerin İbn Cüzey’i etkilediği görülmüştür.

İncelenen müfessirlerden İbn Cüzey gibi Kur’ân’da zâid harfin varlığını koyu bir şekilde savunan diğer bir müfessir Ahfeş’tir. Yine Ferrâ, İbn Kuteybe, Nehhâs ve Zemahşerî’nin de Kur’ân’da zâid harfin varlığını savunan müfessirlerden olduğu sonucuna varılmıştır. Bu müfessirlerin zâid gördükleri harf-i cerlerin bazen tekit için geldiğini bazen de herhangi bir anlamından bahsetmeden sadece zâid olduğunu ifade etmekle yetindikleri görülmüştür.

Diğer müfessirlerden ayrı olarak Zemahşerî, zâid olan harfler için bazen “mezîd” lafzını, bu lafzın yanı sıra o, *zâid*, *tekit için zâid*, *sıla*, *tekit için sıla* tabirlerini de kullanmaktadır. Kimi zaman Zemahşerî’nin *tekit için zâid* ifadesindeki *tekit* lafzını cümleye kattığı anlam açısından, zâid lafzını da cümledeki i’râb (emel etmemesi) açısından kullanmış olması muhtemeldir. Bu konunun da Zemahşerî özelinde husûsen araştırılması gerekir. Diğer müfessirlerin kullanımını da dikkate alındığında zâid harf-i cerler için *mezîd*, *zâid*, *sıla*, *lağv* terimlerinin kullanıldığı görülmüştür.

Râzî’nin zâid harflere olan yaklaşımlarından onun Kur’ân’da zâid harfin varlığını reddeden müfessirlerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

¹⁶⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur’ân ustaları sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2006), 54.

Ulaşılan önemli sonuçlardan biri de aynı gerekçeye dayanarak bazı harfleri bir kısım müfessirlerin zâid gördüğü bir kısmının da zâid görmediğidir. Yine bir kısım müfessirlerin bazı harflerin cümlede varlığı ile yokluğunu bir görmesi nedeniyle lügavî anlamda *zâid* (fazlalık) lafzını kullandıkları, buna mükabil bazı müfessirlerin o harfleri zâid olarak görmedikleri ve bu harflerin anlamlarını açıkladıkları görülmüştür. Kur'ân'da incelenen on dokuz harf-i cerden esas alınan müfessirlerin ittifâken zâid gördüğü bir harfin olmadığı tespit edilmiştir. Müfessirlerin harf-i cerlere "zâiddir veya zâid değildir" şeklinde farklı yaklaşımları, onların zâid harfleri belirlemede objektif ve genel geçer ilmî kriterleri esas almadıklarını göstermektedir.

Kur'ân'da zâid lafız olduğu zannedilerek kullanılmış olan "zâid" lafzının yerine Allah'ın hikmet sahibi ve Kur'ân'ın hikmet dolu bir kitap olma hakikatine mutabık sâla harfi, tekit harfi, hatt-ı osmânî, hatt-ı Kur'ân vb. ifadelerin tercih edilmesi daha doğru olurdu. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has kıraati, kendine has kitâbeti ve de kendine has dilsel kullanımları vardır. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'ân'da zâid kelimelerin olduğu da iddia edilmiştir. Bu konunun da ilim erbâbınca araştırılması gerekir.

Kaynakça

- Ahfeş, Ebü'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Evsat. *Meâni'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- Akdemir, Salih. "Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31 (1989), 179-210.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *el-Furûkû'l-lugaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dâru'l-İlim, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve sıbâhi'l-Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1997.
- Çalar, Adem. *İbn Cüze'î'nin Kitabü't-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl Adlı Eserinde Dil Özellikleri*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Çuhadar, Mustafa. "Fesâhat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/423-424. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Dâvudî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Divlekci, Celalettin. "Fadl Hasen Abbâs'a Göre Kur'an'ın Edebî/Beyânî İ'cazı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 391-416.
- Ezherî, Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd. *Mûsülü't-tullâb ilâ kavâidi'l-i'râb*. thk. Abdülkerîm Mücâhid. Beyrût: er-Risâle, 1996.
- Ferrâ', Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, ts.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmiü'd-dürâsi'l-Arabîyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2005.
- Gezgin, Ali Galip. "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'ân'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2003), 38-62.
- Gündüz, Muhammed Recia. "Dr. Âişe Abdurrahman'ın Kur'ân'daki Bazı Ziyade Harflerle Mütetradif Kelimeler Hakkındaki Metoduna Eleştirel Bir Bakış". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2015), 189-202.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân Halil b. Ahmed b. Amr Ferâhidî. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhim Samerrâî. Beyrut: Mektebetü Hilâl, ts.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul:

TDV Yayınları, 1992.

- Kur'ân-ı Kerîm Meali.* çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Mubarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselam Abduşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî. *Sırru snâati'l-i'râb*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*. thk. Abdullah Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut : Dâru'l-Erkâm b. Erkâm, 1995.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhâneddîn İbrâhim b. Ali b. Muhammed. *ed-Dibâcü'l-müzeheb fî ma'rifeti a'yân ulemâ'i'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedi Ebü'n-Nur. 2 Cilt. Kahire: Dârü't-Turas, 1972.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *ed-Dürrerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*. 6 Cilt. Hindistan: Meclisü Dâiratü'l-Meârif el-Osmâniyye, 1972.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisânüddîn Muhammed b. Abdullah. *el-İhâta fî abbâri [târîhi] Gornâta*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdullah b. Yusuf. *Mugni'l-lebib an kütübi'l-e'ârib*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 6. Basım, 1985.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer. *Tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Mâlik et-Taî, Ebû Abdullah Cemâleddîn Muhammed b. Abdullah. *Şerhü't-Teshîl li-İbn Mâlik*. 4 Cilt. Cize: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1990.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemseddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgîb. *Müfredât Kur'ân istılabları sözlüğü*. çev. Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2006.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 19 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 1998.

- Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Nefhü't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zîkeru vezîribâ Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1997.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr Ezdî Sümâlî. *el-Muktedab*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Nasîf, Ali Necdî. "Kur'ân-ı Kerim'deki Zâid Harflerin Sırları". çev. M. Fatih Kesler. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 33-37.
- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke-i Mükerreme: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1988.
- Özel, Ahmet. "İbn Cüzey". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 406-407. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Mefâtîhü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1999.
- Saraç, M.A.Yekta. "İcâz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/392-393. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *Kitâbu Sîbeveyhi*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.
- Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Yüksel, Ahmet. "Dilbilim Açısından Kurân'da Zâid Harfler". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2004), 171-183.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *El-Keşşâf an hakâiki gavâmidü't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*. ed. Murat Sülün. çev. Muhammed Coşkun vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Zerkeşî, Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah. *el-Burbân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1957.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Ubeydullah. *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lugaviyyîn*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, ts.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar/Author

Fatih ÖZAKTAN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declares that he have no competing interests.